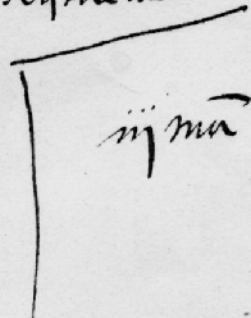

deze Landg weedy
gegrindg als bynde
marginen of tenz ye
teykenen

veanden
vande g
naer de
naer de

Die vleden van Caspys
van de Sijdegrinse sijde
aen zijde groot
ende zijn nu eigenaer
Sy faren driehonst ende
Cort Michiel Sy faren driehonst

De morgenboeken van Rijnland

M.H.V. van Amstel-Horák

I N H O U D

INLEIDING	239
1 HISTORISCHE SITUERING	240
Invoering	240
Functie	241
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	243
Meting	244
Meetverslag	245
Legger	246
Meting van de dijkplichtige ambachten	247
Meting van de ingenomen landen	248
Bijhouden van de legger	248
Aanpassing van de leggers aan de verponding	249
Kohieren	249
Uittreksels	250
3 VISUELE KENNISMAKING	251
Meetverslag	251
Legger	252
Kohier	254
Uittreksel	254
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	261
Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	261
Oppervlaktematen	261
Namen van eigenaars en pachters	262
Vindplaatsen	262
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	263
NOTEN	265
BIJLAGEN	269
A Vindplaatsen leggers	269
B Vindplaatsen meetverslagen en uittreksels	269
Dijkplichtige ambachten	271
Ingenomen landen	271
C Gedrukte bronnen, inventarissen en literatuur	272
Gedrukte bronnen en inventarissen	272
Literatuur	272
D Begrippenlijst	273

INLEIDING

Dit broncommentaar behandelt de morgenboeken van de ambachten van het hoogheemraadschap van Rijnland.¹ Zij vormden tijdens het Ancien Régime de grondslag van alle belastingen die op het platteland over de *ongebouwde* grond moest worden opgebracht. Zij ontleen hun naam aan de toegepaste landmaat, de Rijnlandse morgen.²

De ambachten in Rijnland waren plattelandsgemeenschappen (dorpen) en tegelijkertijd ook (lagere) waterschappen, maar de financiële administratie van beide organen werd gescheiden gevoerd. Tot en met de zestiende eeuw konden zij worden verdeeld in de Veertig Ambachten die vanouds de sluizen bij Spaarndam moesten onderhouden, en de dijkplichtige ambachten aan wie de zorg voor de Spaarndammerdijk was opgedragen.

Het territoir waar dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland vanouds gezag uitoefenen, wordt grofweg begrensd door de punten Haarlem, Amsterdam, Gouda en Wassenaar. De beperking tot dat rechtsgebied is niet willekeurig.³ Het hoogheemraadschap fungeerde namelijk als overkoepelend hoofdwaterschap over de inliggende ambachten. De hoogheemraden controleerden de financiële administratie van de ambachten in zoverre deze de waterstaat betrof. Zij keurden de rekeningen van de ambachtsbewaarders goed en stelden de omslag vast die het ambachtsbestuur mocht heffen over de ongebouwde percelen land van het ambacht. Ook hebben zij grote bemoeienis gehad met de vervaardiging en de administratie van de morgenboeken. Controle over de dorpskosten behoorden niet tot hun competentie; de rekeningen daarvan werden door de ambachtsheer goedgekeurd.

1 HISTORISCHE SITUERING

Invoering

In het midden van de zestiende eeuw stegen de uitgaven voor de natte waterstaat in Rijnland aanmerkelijk. De verklaring hiervoor is tweeledig. Het hoogheemraadschap had veel geld nodig om het buitenwater effectief te kunnen keren. Tegelijkertijd wensten de ingelanden het waterpeil in hun landerijen beter te beheersen, hetgeen dankzij de uitvinding van de waterwindmolen mogelijk was geworden.

Sinds de gaten tussen de Noord- en Zuiderzee breder en dieper waren geworden, vergden niet alleen de sluizen bij Spaarndam maar ook de Spaarndammerdijk meer onderhoud. De steeds wisselende eb- en vloedbewegingen in het IJ beschadigden het dijklichaam. Stormvloeden van de jaren 1508, 1509, 1514 en 1532 hadden niet alleen dijkbreuken veroorzaakt maar ook veel voorland van de dijk weggeslagen. De veiligheid van Rijnland vereiste een dijk die voldoende weerstand bood tegen het zilte water van het IJ. Het onderhoud van de Spaarndammerdijk was in handen van de ingelanden die de percelen langs de dijk bezaten, de zogenaamde dijkplichtigen. Hun aandeel in het dijkwerk stond vermeld in hoefslagboeken.⁴ Na een langdurig proces hadden deze dijkplichtigen evenwel in 1544 bereikt dat de hoogheemraden de reparaties van die dijkvakken die het meeste en duurste onderhoud behoeften, op kosten van de Veertig Ambachten lieten uitvoeren. De dijk moest bovendien in zijn geheel worden verhoogd en verzaamd.⁵ Dit alles had tot gevolg dat sinds 1544 de Veertig Ambachten boven de last van het onderhoud van de sluizen bij Spaarndam, dat zij van oudsher droegen, ook nog jaarlijks morgengeld voor de Spaarndammerdijk dienden op te brengen terwijl hun voordien slechts bij calamiteiten een omslag ten behoeve van de dijk werd opgelegd.⁶ In het laatste kwart van de zestiende eeuw werden de dijkplichtigen zelfs geheel van hun dijkwerk ontslagen in ruil voor het betalen van het Rijnlandse morgengeld.

Steeds betere afwateringsmethoden veroorzaakten al in de vijftiende eeuw inklink van de grond met als gevolg bodemverlaging. Vooral het zuidoosten van Rijnland met zijn uitgestrekte veen- en klei-op-veengebieden kampte regelmatig met wateroverlast. Waterwindmolens die in bruikbare en betrouwbare vorm beschikbaar kwamen – de eerste melding dateert uit 1408 – maakten het mogelijk het waterpeil beter te beheersen.⁷ Met bemaling konden de boeren hun land eerder bezaaien en beweiden en daardoor een hogere opbrengst verkrijgen. Maar het inrichten van een poldergebied vergde veel arbeid en geld. Binnen het ambacht c.q. de polder diende het grondgebruik gelijkelijk met de hoge lasten van kaden en molens te worden bezwaard.

Waterschapslasten werden van oudsher *morgen morgensgelijk* omgeslagen, dat wil zeggen dat elke morgen land – ongeacht zijn opbrengst – gelijkelijk meedroeg in het totaal van de kosten van de waterstaatswerken van het ambacht en van het hoogheemraadschap. *Morgen morgensgelijk* is een fundamentele regel van het waterschapsrecht sinds 1300.⁸ Het morgengeld was geen belasting in enge zin, maar een ongeld zoals men deze lasten oudtijds aanduidde. Het was een omslag, wat de een niet of te weinig betaalde, moest de ander extra betalen. Om deze waterschapslasten eerlijk te kunnen verdelen moesten de ambachtsbewaarders over de juiste oppervlaktematen van de percelen binnen hun ambtsgebied beschikken. Al voor 1540 constateerden met name de rentmeesters van Rijnland, Dirc van Brouhoven en zijn zoon en opvolger Jan van Brouhoven, dat de leggers van de ambachten veel fouten en hiaten vertoonden. De leggers van de Veertig Ambachten dateerden van 1496. De ingelanden hadden daartoe onder ede een opgave van de oppervlakte van hun percelen moeten verstrekken.⁹ Velen, vooral edelen en kloosters, pretendeerden dat zij vrijdom van belasting genoten, terwijl volgens een privilege van 1437 alle landen binnen de grenzen van Rijnland die via de sluizen bij Spaarndam uitwaterden, Rijnlands morgengeld verschuldigd waren.¹⁰ Dijkgraaf en hoogheemraden besloten alle percelen van de Veertig Ambachten te laten meten. Van enkele ambachten weken de gevonden oppervlakten sterk af van het aantal morgens waarmee zij in de rekeningen van de rentmeester van Rijnland te boek waren gesteld. Met andere woorden, het morgental op basis waarvan zij vanouds voor het onderhoud van de sluizen bij Spaarndam werden aangeslagen, was (veel) te laag. Zij deelden derhalve niet *morgen morgensgelijk* in de lasten van Rijnland. Toen Jan van Brouhoven deze ambachten in 1544 aansloeg overeenkomstig het nieuw gevonden (veel) hogere morgental protesteerden zij, omdat zij zich geschaad voelden in hun oude rechten. Na een proces werden in 1553 nieuwe morgentalen vastgesteld en nieuwe leggers op basis daarvan in de ambachten ingevoerd. Pas de negentiende-eeuwse meting voor het Kadaster zou de morgentalen uit de zestiende eeuw vervangen.

Functie

Aanvankelijk hebben de gegevens van de morgenboeken slechts gediend als grondslag voor de waterschapslasten.¹¹ Deze lasten bestonden uit de uitgaven van de ambachtsbewaarders voor de plaatselijke waterstaat (in zoverre deze niet op de aanliggende percelen konden worden verhaald) en de kosten van de polders, het zogenaamde molengeld én de bijdrage van het ambacht in de uitgaven van het hoogheemraadschap. Dit Rijnlands morgengeld werd door de ambachtsbewaarders geïnd en door hen afgedragen aan de rentmeester van Rijnland. Deze beide uitgaven werden door de ambachtsbewaarders verantwoord in de ambachtsrekening

en vervolgens – na goedkeuring door de hoogheemraden – *morgen morgensgelijk* over de percelen omgeslagen met als uitkomst het morgengeld dat voor een bepaald perceel moest worden betaald.

In 1584 zijn de morgenboeken door taxateurs bewerkt zodat deze leggers ook als heffingsgrondslag voor de verponding over de percelen ongebouwd land konden dienen. De druk van de verponding op de percelen was veel groter dan die van het morgengeld, met als gevolg dat de ambachtssecretarissen voor de leggers de titel *Quohier van de verponding* gingen gebruiken.

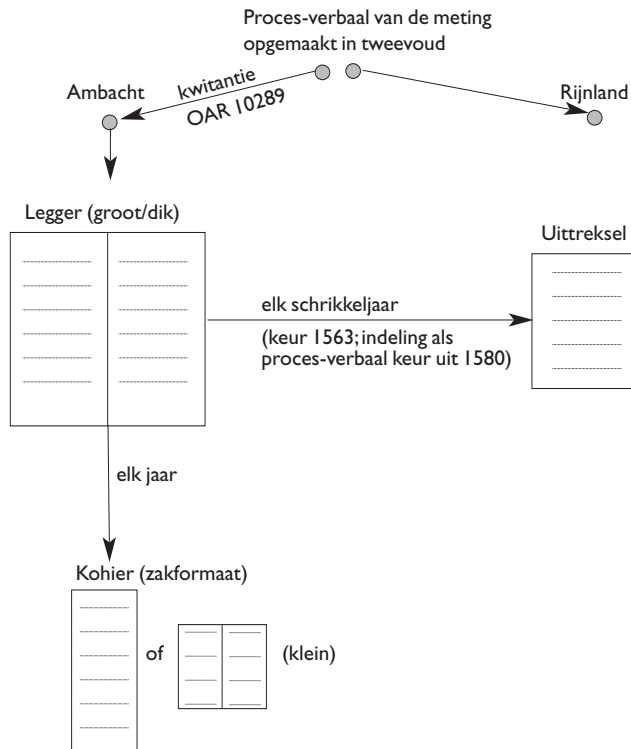
Meer dan twee eeuwen hebben de maten in de leggers de aanslag van de verponding over de ongebouwde percelen bepaald. De verponding verdween bij de invoering van het nieuwe nationale belastingstelsel in 1806. Precies drie eeuwen, namelijk nog tot 1851, dus nog ruim na de invoering van het Kadaster in 1832, hebben de ambachtsbesturen de morgenboeken gebruikt voor de omslag van de plaatselijke waterschaps- c.q. polderlasten. Het laatste (schrikkel)jaar dat uittreksels uit de morgenboeken werden ingeleverd bij de secretaris van Rijnland, was 1848.

De morgenboeken zijn vervaardigd om een richtige belastingheffing mogelijk te maken. Zij hebben geen functie gehad als openbare registratie van zakelijke rechten op onroerend goed. Beperkingen van het eigendomsrecht – anders dan door verpachting – zijn er niet in te vinden.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

In inventarissen worden vier verschillende soorten archivalia met morgenboek aangeduid, die men als volgt moet onderscheiden. Op basis van het proces-verbaal van de landmeter (hier verder meetverslag genoemd) werd de legger van de percelen in het ambacht samengesteld die vervolgens gedurende vele jaren als grondslag voor de belastingen in gebruik bleef. Uit de legger trok de secretaris van het ambacht jaarlijks kohieren met de bedragen aan morgengeld en aan verponding die in dat betreffende jaar voor een perceel waren verschuldigd. Bovendien maakte hij voor de ambachtsbewaarders elk schrikkeljaar een uittreksel uit de legger voor het hoogheemraadschap van Rijnland.

De relatie van de legger tot de andere bovengenoemde bronnen kan als volgt in schema worden gebracht:

Om verwarring te voorkomen zal hierna de term morgenboek niet meer worden gebruikt, maar slechts meetverslag, legger, kohier en uittreksel.

Meting

Aan de opmeting van de Veertig Ambachten is geen uitgewerkt plan voorafgegaan. De hoogheemraden hadden aanwijzingen dat de leggers van de ambachten niet de juiste maten bevatten en hiaten vertoonden. Om hun vermoedens over de onvolkomenheden van de leggers bevestigd te krijgen bevalen zij in 1540 Pieter Sluyter, beëdigd landmeter van Rijnland, Aarlanderveen op te meten. Of zijn opdracht ook een instructie inhield, is niet bekend. Wel is hem achteraf gezegd dat hij zijn meetverslag in tweevoud moest indienen alvorens hij zou worden uitbetaald.

Toen bleek dat het ambacht, dat voor 2277 morgen aan Rijnlands morgengeld aan het hoogheemraadschap afdroeg, in werkelijkheid 2596 morgen en 550 roeden groot was, en vervolgens metingen in Alphen, Oudshoorn, Noordwijk en Noordwijkerhout en Zoetermeer (inclusief Stompwijk) uitwezen dat deze ambachten in totaal bijna 3000 morgen groter waren dan zij werden geteld voor de omslag van Rijnland,¹² gaven de hoogheemraden opdracht alle andere Veertig Ambachten te meten. In 1543 en 1544 hebben Pieter Sluyter en zijn broer Jacob, Symon Meeuwzoon van Edam en Coenraet Oelenzoon als beëdigde landmeters van Rijnland alle percelen daar stuk voor stuk gemeten. De uitslag van de totale meting bevestigde het vermoeden van de hoogheemraden: de Veertig Ambachten waren 69.840 morgen groot, terwijl van slechts 47.623 morgen werd bijgedragen. Een verschil van 22.217 morgen.¹³ Dit betekende niet dat het hoogheemraadschap voortaan meer (morgen)geld zou ontvangen, maar wel dat voor de percelen waarvan reeds morgengeld werd betaald, de belastingdruk met een derde zou afnemen. Het Rijnlands morgengeld was immers een omslag van de uitgaven van het hoogheemraadschap.

De toedracht van de meting is enigszins te reconstrueren uit de keur die dijkgraaf en hoogheemraden voor Aarlanderveen en later voor elk van de andere ambachten afzonderlijk uitvaardigden.¹⁴ Het doel van de meting was de juiste oppervlaktematen te verkrijgen van de percelen die met waterschapslasten waren bezwaard: 'te meeten omme den eenen te doen in de contributye als den anderen'. Water, wegen en de gebouwde percelen van de dorpskernen waren dat niet (evenmin als de steden).¹⁵ Het was niet de bedoeling dat de landmeters deze delen van de ambachten zouden meten. De landmeters behoefden niet te letten op de kwaliteit van de grond. Sterker nog, volgens de eed die de hoogheemraden aflegden bij de aanvaarding van hun ambt zwoeren zij alle percelen gelijkelijk te behandelen en geen onderscheid te maken tussen vruchtbare en onvruchtbare grond,¹⁶ met andere woorden zij beloofden het principe *morgens gelijk* toe te passen. De keur omschreef dit met 'elck even gelijk'. De schout en ambachtsbewaarders waren verantwoordelijk voor de delineatie van het ambacht: zij moesten de landmeter zo mogelijk met schriftelijk bewijsmateriaal de grenzen van het ambacht aangeven. De ei-

genaars en pachters ('bruyckers') dienden de landmeters de omvang van hun percelen aan te wijzen en hun naam en woonplaats te melden. Bij afwezigheid van de eigenaar was de pachter verplicht naam en woonplaats van zijn verpachter te noemen. De hoogheemraden hechtten groot belang aan het noteren van de naam van de pachter, want in Rijnland was het gewoonte dat de pachter alle ongeden betaalde. Bovendien was hij met al zijn goederen aansprakelijk voor de waterschapslasten.

In hun nota's somden de landmeters de arbeidsdagen van henzelf en hun helpers op. Bovendien noteerden zij dat hun helpers de meetkettingen droegen en soms ook – zoals bij Aalsmeer – een spar met een lengte van één roede (3,77 m).¹⁷ Er zijn geen aanwijzingen dat de landmeters de driehoeksmeting hebben toegepast.

In de ambachten langs de duinen hebben de hoogheemraden gecontroleerd of de landmeters geen 'wildernisse' of onbruikbaar land hadden gemeten. In de veenambachten hebben zij de opmetingen waarschijnlijk niet nader bekeken.

Meetverslag

De landmeters noteerden hun bevindingen in de vorm van een procesverbaal: 'Ick Pieter Sluyter, gezworen lantmeter van Rijnlandt, doen condit' etc. . Ofschoon zij daarna niet veel meer dan namen en oppervlaktematen in lijsten opsomden, kunnen we aan de hand van de meetverslagen toch reconstrueren hoe de meting verliep. De landmeters verdeelden de ambachten in blokken of bonnen, gedeelten die door een natuurlijke begrenzing van sloten of wegen waren afgebakend. Doorgaans droegen deze blokken een veldnaam. In hun verslag omschreven de landmeters de situering van de bonnen. Noch de bonnen noch de percelen hebben zij genummerd. Wel gaven zij aan waar zij in het blok met de meting begonnen. Achtereenvolgens noteerden zij de naam/namen van de eigenaar en eventuele pachter, hun woonplaats als deze een ander dan het betreffende ambacht was, en de oppervlakte van het perceel in morgens en roeden.

Helaas hebben de landmeters geen opdracht gekregen minuutplannen van hun meting te maken. Alleen het eerst vermelde perceel van een bonnis is te situeren. De looproute van de landmeter door het blok kan slechts worden gereconstrueerd met andere archivalia. Een voorbeeld is de (proces)kaart van de Grote Polder te Zoeterwoude van 1545.¹⁸ Ook een hoofslagboek van een weg of kade kan aantonen dat een perceel aan deze weg of kade grenst.

De meetverslagen zijn in tweevoud opgemaakt. Een exemplaar werd overhandigd aan het ambachtsbestuur,¹⁹ het andere kreeg een plaats in het archief van het hoogheemraadschap (zie Bijlage B, Vindplaatsen meetverslagen en uittreksels).

Legger

In 1543 reikte Jan van Brouhoven als rentmeester van Rijnland de eerste meetverslagen uit aan de schouten en ambachtsbewaarders met het bevel daarmee een nieuwe legger voor het ambacht samen te stellen. Een klerk van Rijnland zou hen daarbij behulpzaam zijn. Vervolgens legde Van Brouhoven de ambachten een aanslag van in totaal 10.500 pond op voor reparaties aan de Spaarndammerdijk en helmbeplantingen die de hoogheemraden in 1545 en 1546 wilden laten uitvoeren. Uitgaande van de nieuwe morgentalen van de ambachten kwam dit neer op een morgengeld van 3 stuivers.²⁰

De meting had uitgewezen dat de oppervlakten van alle ambachten groter waren dan waarmee zij in de boeken van het hoogheemraadschap stonden vermeld. Bij de meeste ambachten bleef het verschil beperkt tot tientallen of hooguit enkele honderden morgens. Aalsmeer daarentegen zag zijn morgental met bijna 3000 vermeerderd tot 4446 morgen. Het werd aangeslagen voor ruim 472 pond. Het ambachtsbestuur weigerde met meer morgens te contribuireren dan het van oudsher had gedaan, namelijk 1500 morgen. Het wilde dus slechts 225 pond afdragen. Het ambachtsbestuur stelde dat het ambacht in 1496 nog aangeslagen werd voor 1800 morgen, maar dat de hoogheemraden het morgental hadden verminderd tot 1500 wegens onvruchtbaarheid van het gebied en afslag door het Haarlemmermeer. In hun ambacht bleef immers meer dan 600 morgen braak liggen omdat de opbrengst de kosten niet dekte. Bovendien zouden de boeren van Aalsmeer hun land niet lonend meer kunnen bewerken bij zo'n hoog morgengeld. In vergelijking met het land rond Leiden bracht hun allerbeste grond slechts een kwart op. Het ambachtsbestuur stelde ook dat Symon Meeuwisz. niet alleen het land had gemeten maar ook alle plassen, scheislotten, boezemwateren en uitgedolven venen.²¹ Een proces kon niet uitblijven. Het werd gevoerd tot in de Geheime Raad te Brussel. Deze besliste op 12 maart 1549 dat men voor het vaststellen van het morgental van een ambacht rekening moest houden met de ligging en de kwaliteit van de percelen; anders gezegd niet alleen de oppervlakte van de percelen behoorde het morgengeld te bepalen. Dit was een doorkruising van de oude regel *morgen morgenselijk*. Commissarissen van het Hof van Holland stelden na visitatie in 1550 nieuwe morgentalen voor de ambachten vast.²² Met een overeenkomst tussen het hoogheemraadschap van Rijnland en de ambachten over de morgentalen werd het proces in 1553 beëindigd. Het akkoord werd voor 32 jaar gesloten, maar de bepalingen over de morgentalen werden tot 1844 telkens ongewijzigd verlengd bij het zogenaamde 31-jarig akkoord.²³

Na het proces moesten de ambachtsbesturen hun uit 1496 daterende leggers vervangen. Zij kopieerden daartoe de namen van de eigenaars en eventuele pachters ('bruyckers') in precies dezelfde volgorde als de landmeter deze in zijn meetverslag had genoteerd. Zij gaven de bonnen een nummer en nummerden de percelen in de bon met 1, 2, 3 ... Na elk perceel

lieten ze een grote ruimte om eventuele nieuwe rechtverkrijgenden bij te schrijven.

De uitspraak van de Geheime Raad impliceerde dat de ambachtsbesturen bij het samenstellen van hun nieuwe leggers ook rekening moesten houden met ligging en vruchtbaarheid van de percelen. Een taxatie lag voor de hand, zeker in die ambachten waar een aanzienlijke reductie van het morgental werd toegekend.

Een ambachtsbestuur dat inderdaad tot een taxatie besloot, slaagde er soms niet in daarbij al zijn ingelanden tevreden te stellen. Hun klachten bij de hoogheemraden werden vastgelegd in de archieven van het hoogheemraadschap. Enkele voorbeelden:

- In Aalsmeer, dat van 4446 morgen werd gesteld op 2000 morgen, kon het ambachtsbestuur het meetverslag niet gebruiken. Het beëdigde dorpsgenoten tot taxateurs. Dezen verwerkten de slechte kwaliteit van de grond in een reductie van de werkelijke oppervlakte van een perceel, waarbij zij de maten afrondden op hele morgens om het morgengeld eenvoudiger te kunnen berekenen. Het perceel werd wegens de kleinere oppervlakte automatisch minder belast. Men noemde het resultaat zeer plastisch *gevouwen morgens* of *gevouwen morgental*. Ingelanden klaagden dat de taxaties niet eerlijk waren geschied en de taxateurs zichzelf hadden bevoordeeld.²⁴

- In 1597 constateerden de ambachtsbewaarders van Wassenaar en Zuidwijk dat hun voorgangers de reductie vooral ten eigen bate hadden toegepast. Zij vroegen de hoogheemraden om een hermeting van de ambachten. Dit werd geweigerd omdat een nieuwe meting dezelfde maten zou laten zien als die van 1544. De oplossing is gevonden door de meetverslagen te kopiëren en vóór een afzonderlijk perceel of vóór een geheel blok te noteren voor hoeveel morgen het perceel/blok zou gelden in de omslag.²⁵

Was het morgental van het ambacht maar weinig lager vastgesteld dan de landmeter had gevonden, dan verwerkte het ambachtsbestuur deze reductie doorgaans niet in de nieuwe legger. Het nam de gegevens uit het meetverslag ongewijzigd over. Overgaring, dat wil zeggen (iets) meer Rijnlands morgengeld innen van de landen dan behoefde te worden afgedragen, werd door de hoogheemraden toegestaan. Ook voor de verponding werd altijd meer omgeslagen dan op het aanslagbiljet stond vermeld. Het meerdere, overschot genaamd, diende tot dekking van kleine klusjes en soms ook van enkele dorpskosten.

Meting van de dijkplichtige ambachten

De dijkplichtige ambachten werden niet gemeten in de periode 1540-1544, omdat zij toen nog geen Rijnlands morgengeld betaalden. De aanleiding voor de meting daar was een dijkverzwaring die het Hof van Holland op 11 maart 1552 had bevolen. De gevonden oppervlaktematen wer-

den verwerkt in een nieuwe verhoefslaging van de dijk die een eerlijker verdeling van de dijklasten mogelijk maakte.²⁶

Meting van de ingenomen landen

In de tweede helft van de zestiende eeuw wensten enkele polders die in het zuidoosten aan Rijnland grensden, (weer) op de Oude Rijn uit te wateren. In het consent (vergunning) voor deze afwatering op Rijnlands boezem stelden de hoogheemraden soms de voorwaarde dat een landmeter de percelen moest meten alvorens zij werden ingenomen. Volgens het gevonden morgental werd hun bijdrage aan Rijnlands morgengeld vastgesteld.

Bijhouden van de legger

Met veel moeite en kosten waren de leggers samengesteld. Om te voorkomen dat de ambachtsbewaarders moeilijkheden zouden ondervinden bij het garen van het morgengeld, was het van groot belang dat de leggers nauwkeurig werden bijgehouden. In 1560 gaven dijkgraaf en hoogheemraden strenge regels hiervoor. Partijen dienden op straffe van hoge boetes binnen drie maanden de eigendomsoverdracht in de legger te laten inschrijven door de schout in aanwezigheid van twee ambachtsbewaarders (of bij afwezigheid van dezen van twee betrouwbare geburen). In 1563 werd deze keur vernietigd, omdat enkele schouten er voordeel van probeerden te trekken door de leggers onder zich te houden en meer schrijffloon te eisen dan was toegestaan. Aan de ambachtsbewaarders werd opgedragen voortaan de leggers bij te houden en deze elk jaar aan hun opvolgers over te dragen. De legger werd bewaard in de ambachtskist. De schout en de ambachtsbewaarders hadden ieder een sleutel, zodat de één geen verboekingen kon doen zonder dat de ander daarvan op de hoogte was. Omdat de ambachtsbewaarders voor een periode van twee jaar werden gekozen en om beurten aftraden, was de kans op fraude en zoekraken van de legger kleiner. Voor de verboekingen (en de afdracht van het morgengeld) werden per jaar drie tot vijf zitdagen gehouden.

De natuur kon de omvang van de ambachten en de gesteldheid van de percelen veranderen. In het akkoord van 1550/1553 was hierin voorzien. Ambachten mochten wegens afslag door meren en wegens zandverstuivingen om de zeven jaar mindering van hun morgental vragen.²⁷ Naargelang het rapport van een landmeter reduceerden de hoogheemraden het morgental en dus de verdere aanslagen voor Rijnlands morgengeld. In de octrooien voor droogmakerijen werden bepalingen opgenomen over de belastbaarheid van de percelen. Tegelijkertijd kreeg het betrokken ambacht een mindering van zijn morgental wegens landverlies voor de ringdijk.²⁸

Het slagturven maakte veel land tot waardeloze poelen waarop geen belasting verhaald kon worden. De vervening was echter geen reden om het morgental van een ambacht te verlagen. Om te voorkomen dat de resterende percelen land daardoor zwaarder zouden worden belast door de omslag van het Rijnlands morgengeld en de binnenlandse kosten van het ambacht, moest de vervener aanvankelijk een waarborg (hypotheek) stellen alvorens hij mocht turfsteken. Na 1680 moest hij een bedrag storten in het waarborgfonds van het hoogheemraadschap.²⁹

Aanpassing van de leggers aan de verponding

Aan het aloude systeem van de omslag van de ambachtslasten kon gemakkelijk een jongere heffing worden gekoppeld. Zo werd al in de vijftiende eeuw de gewestelijke grondbelasting geheven door middel van een quotenstelsel, waarbij in schildtalen werd uitgedrukt hoeveel elk dorp of ambacht als totaliteit moest bijdragen in de gewestelijke belasting.³⁰

In 1584 maakte men de leggers voor het morgengeld geschikt om daaruit het kohier van de verponding te trekken. Uiteraard konden deze leggers alleen dienen voor het gedeelte van de verponding dat geheven werd van het ongebouwde land. Voor huizen van de dorpingen, de ambten, windrechten en dergelijke die ook in de verponding werden getrokken, moesten aparte leggers worden opgesteld. De verponding was een dorpsaangelegenheid, en de regeling daarvan behoorde daarom tot de competentie van het dorpsbestuur. Schepenen benoemden taxateurs die de productiecapaciteit van de percelen schatten. In Zoeterwoude stelden ze per blok vast wat de percelen samen in de verponding moesten opbrengen. Vervolgens verdeelden ze dat bedrag door het aantal morgens dat het blok groot was, en verkregen zo de verponding per morgen van het blok. Bij elk perceel werd dit bedrag, uitgedrukt in ponden, stuivers en penningen, bijgeschreven.³¹

De quoten voor deze gewestelijke belasting werden in 1632 en 1732 geredresseerd. Het redres betekende, na voorbereidende taxaties door *egalisateurs*, een revisie van de quote, die bepaalde wat elk ambacht moest opbrengen. Verbetering van de kwaliteit van de grond is voor de hoogheemraden geen aanleiding geweest om de morgentalen bij te stellen.

Kohieren

Elk jaar trok de secretaris van het ambacht ten behoeve van de gaarders van de verponding en van de ambachtsbewaarders voor het morgengeld kohieren. Hij maakte daartoe lijsten met de namen van de pachters en/of eigenaars en verzamelde onder elke naam de percelen die de betrokkene in het ambacht bezat, met het bedrag dat er aan verponding c.q. morgen-

geld was verschuldigd. Omdat er bijna altijd een paar achterstallige betalingen waren, werden de kohieren soms jaren bewaard, zodat zij nu nog ruimschoots aanwezig zijn in de archieven van de gemeenten.

Uittreksels

In hun keur van 1563 hebben de hoogheemraden niet alleen regels over de verboeking van de landen gegeven, maar zij verordonneerden bovendien dat de ambachtsbewaarders in een schrikkeljaar bij de controle van hun rekening een uittreksel uit de legger bij Rijnland moesten inleveren.³² Dit bevel had een dubbel doel. Ten eerste zouden de ambachtsbewaarders de eigendoms- en pachtovergangen beter administreren in de legger. Onder bedreiging van een fikse boete werden zij samen met de schout verantwoordelijk gehouden voor een juiste registratie van de percelen. En ten tweede kon de legger worden gereconstrueerd met gegevens die hooguit vier jaar oud waren, wanneer door brand, watersnood of oorlogsgeweld de administratie verloren ging.

Om de opbouw van de uittreksels te garanderen schreven de hoogheemraden voor dat vanaf 1580 het uittreksel een afschrift moest zijn van het meetverslag, met voor elk perceel beschreven wie in het betreffende schrikkeljaar eigenaar en pachter was. Hoe nuttig de voorschriften van de hoogheemraden waren bleek bij het verlies van de administratie van Zoeterwoude tijdens het beleg van Leiden. Met behulp van de archiefstukken van Rijnland konden de ambachtsbewaarders hun legger weer samenstellen.³³ Ook de ambachtsbewaarders van Wassenaar consulteerden het archief van Rijnland, toen zij in 1689 fouten in hun legger van 1634 ontdekten.³⁴

3 VISUELE KENNISMAKING

Als voorbeeld van de registratie van percelen ongebouwd land is het ambacht Wassenaar genomen, omdat het archief van deze gemeente zeer volledig is. In tegenstelling tot de meeste dorpen van Rijnland heeft het ambachtsbestuur van Wassenaar goed over het archief gewaakt en ervoor gezorgd een kundige secretaris in dienst te hebben die zijn administratie overzichtelijk bijhield. Met name bevat het archief enkele leggers die in andere plaatsen veelal ontbreken. Omdat een legger na jarenlang gebruik wegens doorhalingen onleesbaar werd, schreef de secretaris de gegevens over in een nieuwe legger. In bijna alle andere ambachten werden de oude leggers daarna weggegooid of – waarschijnlijk – verstoekt.

Meer specifiek zijn genomen enkele percelen, gelegen in het elfde bon de Lageveen, afkomstig uit de legger die van 1603 tot 1634 in gebruik was.

Meetverslag

Volgens hun opdracht leverden de landmeters hun meetverslag in tweevoud in bij de hoogheemraden. Het proces-verbaal van de meting dat Jan van Brouhoven op 23 augustus 1544 aan de schout en ambachtsbewaarders van Wassenaar uitreikte, is helaas niet meer aanwezig in het Wassenaarse archief(depot). In het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden wordt het andere exemplaar bewaard. (zie afbeelding 1). Pieter Sluyter dateerde het op 15 april 1544.

De aanhef luidt: 'Ick Pieter Sluyter, gezworen lantmeter van Rijnlandt, doen condt eenen yghelijcken ende certificeren mitsdeesen dat ick doir ordonnantie van mijnen heeren den hoghen heemraiden van Rijnlandt int particulier ghemeten hebbe in den maenten november, december XV^c ende XLIII ende in januarius ende februarius anno XV^c ende XLIII den dorpe ende banne van Wassenair. Ende is eerst beghonnen te metten van dat Dulleynde off voortgaende nae die Papewech tot dat weijdtlandt, leggende tusschen die scheijt van Voorschoten ende die Veensche wateringhe ende is genoempt die Zuytbrouck. Voort zal men weeten dair eene naem geschreven staet dat hij in de voors. ban woonachtich is ende diezelfde die eijghenair ende die bruijcker is. Ende tzelfde landt groot bevonden te zijne als hijernair volcht'.

Op fol. 33^v en 34^r volgt de omschrijving van de bon De Lageveen en de eerste drie percelen (afbeelding 1b). Sluyter noteerde als grenzen de ambachtsgrens met Voorschoten en de Veenwatering en schreef dat hij was begonnen met meten bij de Zijde (= de Zijdedeweg die nog langs de

Landscheiding(sweg) tussen Rijnland en Delfland loopt) in de richting van de (eveneens nog bestaande) Papeweg: 'Hiernaer volcht die Lagheveen die al uijtgegeven is in erfpacht ende is leggende tusschen die scheijde van Voorschooten ende die Veensche wateringhe, die begonnen is te meeten van die Zijden off voortgaende nae die Pappenwech toe als hiernaer volcht:

die weduwe van Cryspijn Janszoon van Buschuijsen eyghen,	
Adriaen Maertenszoon bruijcker, leggende an die Zijden	
ende is groot	6 marghen.
Cornelis Aertzoons veen ende is groot	30 margen 252 roeden.
Thoenis Janszoons veen ende is groot	20½ margen 259 roede'.

Legger

Bladzijde uit de legger die in 1603 in gebruik is genomen (zie afbeelding 2). Op de kaft staat: 'legger van de verpondingen volgens 't redres d'anno 1603'. Op het schutblad: 'legger van de metinge in Wassenaer ende Zuytwijk no 2 out'. In 1603 is geen meting gedaan, omdat de hoogheemraden van Rijnland daar geen toestemming voor gaven. Met beide opschriften wordt bedoeld dat de legger is opgemaakt aan de hand van het meetverslag van Pieter Sluyter. De omschrijving van dit elfde bon en de maten van de percelen zijn in ieder geval hieruit overgenomen. De eigenaars en pachters zijn echter die van 1603.

Het vruchtbare deel van de percelen van dit blok werd in de verponding aangeslagen voor $f\ 2 - 2 - 0$ per morgen, het uitgeveende deel voor 15 stuiver per morgen. Samen golden zij voor $f\ 99 - 0 - 11$ ($f\ 1=20$ stuivers; 1 stuiver=16 penningen).

'De Lageveen

Hijernaer volcht die Lageveen die al uijtgegeven es in erfpacht ende is leggende tusschen die scheijde van Voorschooten ende die Veensche wateringhe die begonnen es te meeten van de Zijde af voortgaende naer die Papewech toe als hijernaer volcht'.

(in margine) 'Het elfde bon

1

Cornelis Pieters zoon ende Jacob Arijens zoon bruijcken van Cornelis Duijst cum sociis 6 margen
 compt aen gelt $f\ 12 - 12 - 0'$
 (in margine) 'de margen tot $f\ 2 - 2 - 0$
 Corn. $f\ 6 - 6 - 0$
 Jacob $f\ 6 - 6 - 0$

2

Pieter Cornelis zoon Claes Pietersz. ende Maritgen Cornelisdr. sijn bruijckers ende eigenaers 30 morgen 2 hont 52 roe.

compt aen gelt *f* 47 - 2 - 4'

(in margine) 'hijervan getrocken 18 m. tot *f* 2 - 2 - 0
dreste tot 15 st.

Pieter *f* 23 - 11 - 2' (doorgehaald)

'Claes *f* 11 - 15 - 9

Maritgen *f* 11 - 15 - 9

In de plaets van Pieter Arijen Arijenss. Man *f* 23 - 11 - 2 actum den vi^m juii 1624, in de plaets van Arijen Arijenss. Arijen Dirxss. Sijdeman actum den vii^m april 1633, nu doctor de Reeck de helft van *f* 47 - 2 - 4 is *f* 23 - 11 - 2.

3³⁵

Cornelis Thonis zoon cum sociis bruijcken van Arijen Thonis zoon cum sociis 20½ m. 2 hond 59 roe

compt aen gelt *f* 39 - 6 - 7'

(in margine) 'hijervan getrocken 17½ m. tot *f* 2 - 2 - 0, dreste tot 15 st.

Arijen Pieterss. *f* 5 - 7 - 8

Arijen Thoniss. *f* 12 - 2 - 8

Cornelis *f* 12 - 14 - 1

Huijch *f* 9 - 2 - 6

bleif van Huijch sijn portie *f* 33 xv^m mej vi^cxiii.

Summa Lateris *f* 99 - 0 - 11

In de plaets van Arijen Pieterss. Pieter Claess. in den Haeche *f* 5 - 5 ende Blaesus Leenderts *f* 0 - 2 - 8.

In de plaets van Huijch Teuniss. Evert Gerritss. Hammerlaen het jaer 1624 tot zijn lasten, nu docter de Reeck uijt dese somme van 39 - 6 - 7 de somme van *f* 14 - 15 - 2

De Reeck 12 margen 50 roe, Teunis Arijenss. 5 margen 2 hont 9 roe ende Evert Gerritss. 3 margen 3 hont'.

Uit de notitie in de kantlijn vóór het eerste perceel blijkt dat de taxateurs hebben vastgesteld dat elke morgen van dat blok voor *f* 2 - 2 zal bijdragen in de quote van Wassenaar voor de gewestelijke belasting.

Als nummer 1 staat een perceel met een omvang van zes morgen vermeld; daarvan zijn Cornelis Pietersz. en Jacob Arijensz. pachters en Cornelis Duijst en anderen eigenaers. Zes morgen omgerekend in ponden is *f* 12 - 12, waarvan Cornelis Pietersz. de ene helft (= *f* 6 - 6) moet bijdragen en Jacob Arijensz. de andere. Pachters betaalden immers de ongelden.

Perceel nummer 2 is gezamenlijk eigendom van Pieter Cornelisz., Claes Pietersz. en Maritgen Cornelisdr. Zij hebben het perceel in eigen gebruik. Het is een groot stuk land: 30 morgen 2 hond en 52 roede (± 26 ha). De schatters stelden vast dat 18 morgen daarvan een kwaliteit hadden

om te gelden voor $f\ 2 - 2$ en de rest een kwaliteit van maar 15 stuiver, ongeveer een derde gedeelte minder. Pieter had kennelijk het grootste stuk van het land tot zijn beschikking, want zijn quote werd vastgesteld op $f\ 23 - 11 - 2$. Zijn naam werd doorgehaald omdat hij op 6 juli 1624 zijn rechten overdroeg aan Arijen Arijensz. Man. Deze droeg zijn rechten op zijn beurt over aan Arijen Dirxss. Sijdeman op 7 april 1633. Deze rechts-overgangen zijn opgeschreven in de transportregisters van schout en schepenen van Wassenaar. Deze worden bewaard worden in het Algemeen Rijksarchief, omdat ze behoren tot de rechterlijke archieven van Wassenaar. Als laatste wordt *doctor* de Reeck genoemd. Hij was eigenaar in 1634, toen een nieuwe legger van kracht werd na het redres van de verponding van 1632. Ook deze legger, waarin alleen de bedragen bij de percelen werden veranderd, bevindt zich in het gemeentearchief van Wassenaar en heeft als grondslag gediend tot 1676.³⁶

Kohier

Elk jaar opnieuw stelde de secretaris voor de gaarder van de verponding en ten behoeve van de ambachtsbewaarders lijsten op met de bedragen die de dorpelingen en ingelanden moesten betalen. Onder elke naam specificeerde hij de percelen met de geldsom die ervoor was verschuldigd volgens de grondslag van de legger. Ter verduidelijking vermeldde de secretaris het nummer van het bon waarin het perceel was gelegen, en de bladzijde waarop het in de legger was beschreven.

Als voorbeeld hier een (ongenummerd) folio dat door de secretaris in 1645 werd opgesteld (zie afbeelding 3).

Doctor De Reeck, die we in de legger van 1603 fol. 64^v tegenkwamen als mede-eigenaar van het derde perceel van het elfde bon, werd in 1645 voor de volle 20 morgen 5 hond en 59 roede aangeslagen.³⁷ Hij moest bovendien voor nog zeven andere stukken grond betalen die op andere bladzijden van de legger waren omschreven. Kon de secretaris werkelijk niet goed optellen? Het eerste totaal moet zijn $75 - 12 - 3$, het tweede (na de fout) $75 - 18 - 15$. Hij liet dus 1 stuiver en 1 penning meer innen.

Uit een kohier kan men wel aflezen hoeveel de betrokkene in een bepaald jaar bezat, maar het biedt nog minder uitsluitsel over de exacte ligging van een perceel dan het meetverslag c.q. de legger.

Uittreksel

Als voorbeeld is genomen het uittreksel dat in het schrikkeljaar 1624 bij het hoogheemraadschap werd ingeleverd (zie afbeelding 4). Volgens de keur van 1580 moest het uittreksel de gegevens van het meetverslag bevatten en tevens de eigenaar en eventuele pachter van het betreffende jaar (zie p. 250). Van Deijl, die toen secretaris van de heerlijkheid en baro-

nie van Wassenaer was, kopieerde het meetverslag volledig. Het uittreksel begint met de aanhef zoals Pieter Sluyter die had opgeschreven in 1544 en eindigt met de ondertekening van de landmeter. Tevens vermeldde Van Deijl dat hij de kopie had gecollationeerd op 20 september 1624. Maar hij deed meer. Uit de legger nam hij de nummering van de bonnen over. Bovendien schreef hij in de kantlijn welke reductie voor het morgengeld was verleend aan het betreffende blok. Wanneer het bon uit percelen van verschillende kwaliteit bestond, noteerde hij voor elk perceel met welke oppervlakte het zou gelden in de heffing voor het morgengeld.

Op fol. 61 noteerde de secretaris de eerste percelen van het elfde bon: 'De Lageveen'. Pieter Sluyter had in 1544 gevonden dat 'die wedu van Crispijn Jansz. van Buschuijsen' de eigenaresse was van 6 morgen aan de Zijde. Uit de legger (zie boven) bleek dat in 1624 Cornelis Duijst en Jacob Arijsz. eigenaars van het perceel waren en Cornelis Pietersz. en Jaep Arijsz. pachters. Derhalve schreef de secretaris hun namen onder die van de weduwe Van Buschuijsen, maar liet ze voorafgaan door de aanduiding 'nu'. Ofschoon het perceel in de legger een nummer droeg, werd dit perceelnummer niet in het uittreksel overgenomen. De naam van de eigenaar en pachter uit het meetverslag, in dit geval de weduwe Van Buschuijsen, werd gebruikt als ware het een registratienummer van het perceel. Het Kadaster van 1832 verving deze namen door letters en nummers.

Het tweede perceel van bon elf behoorde in 1544 toe aan Cornelis Aertsz. In de legger staat hoe de verponding over de volgende drie eigenaars was verdeeld; in het uittreksel hoe ze werden aangeslagen voor het morgengeld.

Opvallend is dat bij het samenstellen van een nieuwe legger werd uitgegaan van de toestand van dat moment: de percelen dragen de namen van de eigenaar en pachter van dat tijdstip, terwijl bij de uittreksels wordt vastgehouden aan de namen van het meetverslag. De keur van het hoogheemraadschap schreef dit ook uitdrukkelijk voor. Aan nakoming van deze keur hielden de hoogheemraden sterk de hand.

nae die gheest Oar aey/ende
vō groot ——— om hōt ppen kōed

anthe pad
met gheest
gheest
Maent zoont vlydt land
met dat gheest land ter Balne
gheest
gheest
ompe ende vō groot ——— om ppey n ppen kōed

gheest
Maent brand boot eygh/flompe
met dat gheest land
vande gheest vaker mte of fūctey
tot ande beendebte/groot ——— ompe mte p kōed

gheest
Maent salte met maect (tan
penmeroy eyghen/Ot gheest ady
zoont binnē dat vlydt land
met dat gheest lat groot ——— ompe mte p kōed

Inre naerdolht die laghe vey die alsmp
gegend te by veyparht by vō leggend
knippen die veyde vey doortboeken by
die veysthe vaker mte die bejonney
te be maect vande eyde of doortgach
nae die pappenberbe toe als hūe nae
vō oelht

Die veydusberdey Cuyssy hōm zoont
vay luytmyey eyghen/Admaey
maent zoont binnē leggend
andē eyde by vō groot ——— ompe mte p kōed
by marghe

1a en 1b
Meetverslag.

Corneelis Jert zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Thodm Lamb zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Dirck Lamb zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Maesje Myrleat tot bruy alle zyn
vrey one day v'billenb & bruy
ende v's groot ————— 1000 m'dagen

Jay Dirck zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Dirck Dirck zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Willemy Cornelis zoon vrey
ende v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Steynt Dirck zoon vrey / ende
v's groot ————— 1000 m'dagen in Leyden

Dirck bednabe day leat Lamb

De Jagers

Van de ...

Deze nuw verlijt die fingenis die
at ... is ...
Voortrots vint die ...
die begonny is te ...
zyde of boort geyt naar die ...
te als hier nae ...

1
Compt als ...
Compt als ...

2
Compt als ...
Compt als ...

3
Compt als ...
Compt als ...

2
Legger van
Wassenaar.

6A Wassenaar
no. 347 (1645)

De heer Doctor de Heer

Inten besp. 64/80. 20 mar b. gt. Lix we count — 43-6-6
 Inten besp. 22/80. 20 mar b. gt. 32 we count — 20-9-6

Inten besp. 24/80. 1 font 12 we count — 2-4-10
 fo. 27 — 1 font 9 we count — 1-4-9
 Inten besp. 27/80 in gt. 21 we count — 3-4
 fo. 27
 fo. 29/80: 1 font 11½ we count — 7-4-17-5
 fo. 29/80: 1 font 64 we count — 7-5-13-3
 fo. 29/80: in font 77½ we count — 1-7
 — 1-15
 — 2-6

75-19-0

Luit. Luit. de Heer

Inten besp. 77/80
 20 mar. in gt. 24 we count en
 20 mar. in gt. 24 we count — 14-1-5
 20 mar. in gt. 24 we count — 2-2-5
 — 14-3-10

De heer Luit. de Heer

Inten besp. 77/80
 20 mar. in gt. 24 we count en
 20 mar. in gt. 24 we count — 14-1-5
 Inten besp. 77/80: 20 mar. in gt. 24 we count — 2-5

3
Kohier uit 1645.

De Lage veen

Trefpoes Boy

Die voers die Lage veen
 die aenijst geynt is in en pareit
 Eyde is zeggende hijske die frey
 dinge van voer se gootes is de velenke
 vatering die begonne is te mite
 vande zyde af voort gaende
 naar de paepweg toe aen sica
 naar voer

dege Lande vreden
 zeggende aen sijn
 margine of fuis ge
 hijsken

in ma

Die vreden van Caspyo tussch
 van Busse gijft sijt zeggende
 aen zyde groot
 Ende sijn in eygenare so Coen dinst
 In furoe drijen so ende binnreer
 Coen gijnter so fuis drijen

in ma

in ma

Coen dinst velen is groot
 in eygenare so binnreer dinst
 drijen so in ma is so elact
 sijnre so maritje Coen gijnter
 te ander seest vande hie so

in ma

in ma

Tussch tussch velen is groot
 in eygenare so binnreer dinst
 elact so in ma is so elact
 so gael Coen dinst tussch in ma is so
 Coen tussch in ma is so met noef in so
 so sijnre binnreer so hie in ma is so

in ma

4
Uittreksel uit 1624.

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Alvorens men de gegevens uit de morgenboeken gaat gebruiken, dient men vast te stellen welk archiefstuk men in handen heeft: een meetverslag, een legger, een kohier of een schrikkeljaar-uittreksel. De interpretatie van de gegevens is namelijk verschillend. Een probleem voor de onderzoeker is dat de landmeters geen minuutplans van hun metingen hebben gemaakt. Een perceel en dus het onroerendgoedbezit van een bepaalde persoon kan men slechts bij benadering lokaliseren: het perceel ligt ergens in het blok waarvan de landmeter de begrenzingen heeft omschreven. Erger nog, soms is het zelfs moeilijk de ligging van een bepaald blok binnen een ambacht vast te stellen. De oudste kaart waarop details van het hoogheemraadschap van Rijnland zijn aangegeven, tekende Floris Balthasars namelijk pas in 1615. Hij noteerde gegevens van een fysieke gesteldheid van Rijnland van zo'n 70 jaar na de meting van de Veertig Ambachten. Kaarten waarop de afzonderlijke percelen zijn ingetekend, zijn schaars en betreffen dan nog slechts bepaalde delen van een ambacht. Zij werden gemaakt om het totale bezit van een instelling in kaart te brengen (kloosters, weeshuizen), onderhoudswerken te verdelen of als processtuk.

Oppervlaktematen

De oorspronkelijke meting en oppervlaktebepaling waren naar onze huidige maatstaven verre van nauwkeurig. In de meetverslagen werd afgerond op (vierkante) roeden, 14,19 m². Ondanks deze grove afrondingen geven de meetverslagen de situatie van destijds goed weer. Van die stukken land die gedurende drie eeuwen landschappelijk onberoerd waren gebleven, wijken de maten nauwelijks af van de getallen die de kadastrale meting rond 1820 opleverde. Dit blijkt onder andere uit een verzameltabel op een kaart van Rijnland, waarin de uitkomsten van de generale meting van 1540/1544 worden vergeleken met die van 1820.³⁸ De oppervlakten benaderen elkaar, waarbij we moeten bedenken dat dorpskernen, wegen en water niet werden gemeten in de periode 1540-1544.

In de leggers, kohieren en uittreksels mag men niet zonder meer aannemen dat het genoemde getal de oppervlakte van het perceel is. Wanneer de oppervlakte niet overeenstemt met die van het meetverslag, moet men ervan uitgaan dat – wegens de slechte kwaliteit van het perceel of blok – het ambachtsbestuur de reductie in het morgengeld heeft verwerkt in de oppervlakte van het perceel en dat het getal dus slechts de quote

voor de berekening van de grondlasten aangeeft. De lijst van ambachten die Van Leeuwen heeft gepubliceerd naar aanleiding van de reducties in de morgentalen van de ambachten in 1550/1553,³⁹ geeft een aanwijzing over de kwaliteit van het land in die tijd en dus voor eventuele wijzigingen die het ambachtsbestuur in de getallen aanbracht bij het samenstellen van de legger. Maakte een ambachtsbestuur (zoals Aalsmeer in 1550) een legger op basis van schattingen, dan rondde het de oppervlakten bovendien af tot hele morgens. De cijfers dienden aanvankelijk immers alleen maar voor de heffing van het morgengeld, dat in het midden van de zestiende eeuw doorgaans twee stuiver per morgen bedroeg. Preciesere maten konden toch niet worden uitgedrukt in een juister geldbedrag.

Een redres voor het morgengeld, zoals dat in 1632 en 1732 voor de verponding werd doorgevoerd, hebben de ambachten van Rijnland niet gekend.

Namen van eigenaars en pachters

In de meetverslagen zijn de namen van de eigenaars en pachters van de percelen voor nagenoeg honderd procent juist, evenals hun respectievelijke woonplaatsen. De hoogheemraden hadden namelijk hoge boeten in het vooruitzicht gesteld voor het geval dat ambachtsbesturen en eigenaars of pachters niet aanwezig waren bij de meting. Bekeuringen wegens nalatigheid, die de dijkgraaf zeker zou hebben uitgedeeld, zijn niet geregistreerd in de dingboeken.

In de leggers en uittreksels is de tenaamstelling niet altijd conform de werkelijkheid. Na versterf en na boedelmenging werd de eigendoms-overgang vaak niet geregistreerd. Pas wanneer een boedel werd gescheiden, werd de oude naam doorgehaald en de nieuwe eigenaar ingeschreven. De ambachtsbewaarder en de ontvanger van de verponding maakte het weinig uit of de aangeslagene zelf of de erfgenamen betaalden. Maar omdat het college van Rijnland bang was dat gegevens verloren zouden gaan, zag het streng toe dat de financiële administratie goed werd bijgehouden.

Vindplaatsen

In de archiefbewaarplaatsen van de gemeenten zijn de leggers van de voormalige ambachten te vinden, alsmede de kohieren aan de hand waarvan het morgengeld en de verponding van het ongebouwde land werd geïnd. Ook de aanwezigheid van een verslag van de landmeter is theoretisch mogelijk. De tot ons gekomen archivalia zijn doorgaans een fractie van wat een ambacht ooit heeft bezeten (zie Bijlage A, Vindplaatsen leggers).

In het Oud Archief van het hoogheemraadschap van Rijnland is per

ambacht het verslag van de landmeter en een reeks uittreksels uit de legger van het ambacht aanwezig (zie Bijlage B, Vindplaatsen meetverslagen en uittreksels). Helaas zijn de reeksen uittreksels niet compleet, zodat de tijdsspanne tussen de momentopnamen soms meer dan vier jaar is. Ofschon de ambachtsbewaarders elk schrikkeljaar een kopie van het meetverslag met up-to-date gegevens van eigenaar en pachter van de percelen bij het hoogheemraadschap moesten inleveren, bleven zij vaak in gebreke. Met name de ambachtsbesturen van de vroegere dijkplichtige ambachten langs de Spaarndammerdijk en die van de ingenomen landen werden hiervoor vaak bekeurd.⁴⁰ Bovendien hielden de ambachtsbesturen zich niet altijd aan de keur dat de uittreksels conform het meetverslag moesten worden opgesteld. Zij leverden dan gaarboeken in, dat wil zeggen kohieren waarin onder een persoonsnaam alle percelen vermeld staan die deze persoon in het ambacht bezat.

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

De registratie van het onbebouwde platteland van Rijnland, die aanwezig is in het archief van het hoogheemraadschap, wordt slechts weinig geraadpleegd. Dit in tegenstelling tot de door Bos-Rops bestudeerde kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland uit de periode 1543-1579. Deze worden in het Algemeen Rijksarchief bewaard en zijn onderwerp geweest van een groot aantal studies.⁴¹ Toch is de waarde van de Rijnlandse bron groot. De grondregistratie die in de vorm van leggers in de (oude) archieven van de gemeenten van Rijnland aanwezig behoorden te zijn, gingen bijna alle verloren. Deze leggers vormden de grondslag voor de heffing van zowel de verponding voor het gewest Holland als voor het morgengeld voor Rijnland en het ambacht zelf. De gegevens uit deze verloren leggers kunnen slechts worden gevonden in de uittreksels die in het archief van Rijnland worden bewaard. In vergelijking met het Kadaster biedt het totaal aan morgenboeken slechts weinig gegevens over het platteland van Rijnland. Vooral het gebrek aan eigentijds kaartmateriaal – minuutplans zoals het Kadaster kent – maakt ze tot een globale bron. Zij bevatten slechts namen van landeigenaars en pachters en hun woonplaatsen en kunnen daarom niet dienen voor het vervaardigen van statistieken van de inwoners van een ambacht. Vele dorpelingen hadden oudtijds weliswaar een stukje land in pacht, maar knechten, meiden en andere arme lieden konden zich dat niet veroorloven. Voor welke valkuilen men bij de interpretatie van de gegevens over de oppervlaktematen attent moet zijn, staat hierboven beschreven.

Ondanks deze moeilijkheden hebben enkele onderzoekers de morgenboeken als bron gebruikt. Fockema Andreae, Van der Steur, Parlevliet en Van Kessel hebben in hun studies gedeelten van leggers gereconstrueerd. Fockema Andreae probeerde het vóór het computertijdperk voor een enkele bon in Wassenaar, maar liet het bij een poging.⁴² Het was te

omslachtig. Door de momentopnamen van elk schrikkeljaar én de transportakten uit de oude rechterlijke archieven met nog andere fiscale bronnen (die Bos en Van Maanen opsommen) te combineren, slaagden de andere drie erin reconstructies te maken van respectievelijk Warmond, Katwijk en Boskoop.⁴³ Uit archiefstukken van Rijnland blijkt dat zij op dezelfde manier handelden als de ambachtsbesturen die hun legger door een calamiteit hadden verloren. Zoeterwoude overkwam dit onder meer na het beleg van Leiden. Bij deze reconstructies doet het gebrek aan kaartmateriaal zich gevoelen. Publicatie van de minuutplans van het Kadaster zal zeker een stimulans zijn voor onderzoekers om verloren gegane leggers te reconstrueren.

De verslagen van de landmeters vormen tezamen een volledige registratie van de eigenaars en de gebruikers van het hoogheemraadschap Rijnland in de periode 1540-1544. Van Dissel berekende hieruit de cijfers van eigen-gebruik en van pacht voor het midden van de zestiende eeuw.⁴⁴

Uit de grondregistratie blijkt hoe het landschap veranderde. Ramaer berekende met behulp van reeksen uittreksels de afslag door het Haarlemmermeer.⁴⁵

Ten behoeve van de droogmakerijen offerde men bestaand land voor de ringdijk en -vaart. De droogmakerijen werden – na een tijdelijke ontheffing – apart aangeslagen voor grondlasten. De betrokken ambachten kregen mindering van hun morgental. Deze veranderingen hadden consequenties voor de heffing van de lasten.⁴⁶ Dit aspect is nog niet onderzocht.

In de omschrijvingen van de bonnen vermeldden de landmeters tal van veldnamen. Ook een perceel droeg wel eens een naam. Hiernaar is bij mijn weten nog geen onderzoek gedaan.

Bij genealogisch onderzoek biedt de – eventueel zelf samen te stellen – legger de mogelijkheid tot reconstructie van onroerendgoedbezit van een persoon of familie van vóór 1832 tot 1540 terug. Enkele voorouders kunnen wellicht aan de stamreeks worden toegevoegd. Want waar elke andere (oudere) bron ontbreekt, kunnen de morgenboeken misschien toch een gegeven over een familierelatie bevatten, al zijn belastingkohieren daar geen optimale bron voor zoals Bos-Rops stelt. Van enkele ambachten kunnen daarbij de recent gemaakte indices van het meetverslag en de uittreksels als hulpmiddel dienen.

NOTEN

- 1 Over dit onderwerp verschenen eerder twee artikelen met meer details en noten: M.H.V. van Amstel-Horák, 'De Rijnlandse morgenboeken, een unieke bron uit het pre-kadastrale tijdperk', *Holland* 26 (1994) 87-111 en Idem, 'De morgenboeken van Rijnland. Drie eeuwen ongeregeldheid', *Leids Jaarboekje* (1985) 150-178.
- 2 1 Rijnlandse morgen = 6 hond = 600 vierkante roeden = 0,8516 ha.
- 3 Het territorium van het hoogheemraadschap Rijnland was anders gesitueerd dan dat van het baljuwschap Rijnland. Zie hiervoor S.J. Fockema Andreae, 'De Rijnlanden', *Leids Jaarboekje* 48 (1956) 45-56.
- 4 Zie S.J. Fockema Andreae, *De oude archieven van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1255-1857* (z.p. (Leiden) 1933) inv. nr. 1188, o.a. hoefslagboeken van 1527.
- 5 Zie voor deze dijkverzwaring M.H.V. van Amstel, 'Nieuwbouw van twee sluizen in een benauwde tijd: Halfweg 1556-1558' in: L. Giebels ed., *Zeven eeuwen Rijnlandse uitwatering in Spaarndam en Halfweg: van beveiliging naar beheersing* (Leiden en Hilversum 1994) 52-56.
- 6 Het morgengeld voor het hoogheemraadschap liep van 2 stuiver per morgen in 1550 op tot 30 stuiver in 1650. Zie bijlage I in M.H.V. van Amstel-Horák en R.W.G. Lombarts, *Regestenboek van het hoogheemraadschap van Rijnland. April 1253-oktober 1814* (Leiden 1992).
- 7 H. van der Linden, 'Een nieuwe overheidsinstelling: het waterschap circa 1000-1400' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* III (Bussum 1982) 64. Zie voor de verbreiding van de poldermolens na 1477 met een overzichtskaart: Petra J.E.M. van Dam, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530* (Hilversum 1998) 86-92.
- 8 H. van der Linden, 'Een nieuw publiekrechtelijk fenomeen in de veertiende eeuw: de Rijnlandse polder' in: H. van den Brink ed., *Samenwinninge. Tien opstellen over rechtsgeschiedenis geschreven ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het interuniversitair instituut Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie* (1977) 137.
- 9 Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. 16, fol. 84. Deze leggers gingen verloren. Enkele kohieren van Esselijkerwoude, Oudshoorn en Rijnsaterwoude uit de periode 1533-1539 zijn hierop gebaseerd. Ibidem, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. Div. 5.
- 10 Van Amstel-Horák en Lombarts, *Regestenboek*, nr 38.
- 11 Gelden voor de extraordinaris bedden werden soms verkregen uit een morgengeld ten laste van de gebruikers op het platteland: zoals in 1544-1547 opgelegd door de Staten van Holland. P.A. Meilink en H.J.Ph.G. Kaajan, *Inventaris van de archieven van de Staten van Holland vóór 1572* (Den Haag 1993) 118 en XVIII en XXI.
- 12 Deze ambachten contribueerden in totaal met 10.748 morgen en 300 roeden in

- de omslag van Rijnland, terwijl de totale gemeten oppervlakte 13.623 morgen en 250 roeden was.
- 13 Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. 10290.
 - 14 Transcriptie van de keur van 26 mei 1540 voor Aarlanderveen: Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 173.
 - 15 Het *gebouwd* wordt pas sinds 1951 belast.
 - 16 Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. 12, fol. 1. Transcriptie in Fockema Andreae, *De oude archieven*, 47.
 - 17 Nota's in de bijlagen van de rekeningen van Rijnland van het betreffende jaar. Details hiervan in Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 159.
 - 18 De kaart en een schets met de looproute is afgebeeld in Van Amstel-Horák, 'De Rijnlandse morgenboeken', 91-93.
 - 19 Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. 10289.
 - 20 Volgens de meting was het morgental van alle ambachten tezamen 69.840 morgens. Indien Van Brouhoven de omslag volgens de oude morgentalen (47.623 morgens) had berekend, hadden de ambachten 4 stuivers en 3 penningen per morgen aan Rijnland moeten afdragen.
 - 21 Dit stemt overeen met zijn nota waarin hij vermeldde dat zijn helpers ook een spar met een lengte van één roede hadden meegevoerd.
 - 22 Zie voor details van het proces Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 162-166.
 - 23 Zie voor de akkoorden Simon van Leeuwen, *Handvesten en privilegiën van den lande van Rijnland met den gevolge van dien* (Leiden en Rotterdam 1667) 246 en 328.
 - 24 Meer gegevens over de taxatie in Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 166.
 - 25 Hierover meer in Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 167 en Idem, 'De Rijnlandse morgenboeken', *Holland*, 97.
 - 26 Van Amstel, 'Nieuwbouw', 52-56.
 - 27 Van Leeuwen, *Handvesten*, 274-275.
 - 28 In 1820 zijn al deze reducties geregistreerd, Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andreae, inv. nr. 10310, identiek aan inv. nr. 11503. Ze behelzen gegevens van de reducties van 1549 (= 1550) en van de vergunningen die sindsdien door de hoogheemraden werden verleend voor het verminderen van morgentalen. Tevens staan vermeld de droogmakerijen die zelfstandig morgengeld afdroegen.
 - 29 Ludy Giebels, 'Het waarborgfonds van het hoogheemraadschap van Rijnland', *Holland* 21 (1989) 160-180.
 - 30 J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum 1993) 43-45, 135 en 234-235.
 - 31 Van Amstel-Horák, 'De Rijnlandse morgenboeken', 98.
 - 32 Hoewel de dijkplichtige ambachten en de ingenomen landen hun rekeningen niet door de hoogheemraden lieten controleren, moesten hun ambachtsbe-

- waarders bij de afdracht van het morgengeld in een schrikkeljaar wel een uittreksel uit hun legger inleveren bij Rijnland. Wegens nalatigheid werden zij vaker veroordeeld dan de Veertig Ambachten.
- 33 Van Amstel-Horák, 'De morgenboeken', 170.
- 34 Briefje met speld vastgeprikt aan Wassenaar, Gemeentearchief (GA), Oud archief Wassenaar, inv. nr. 110.
- 35 Vanwege de complexiteit wordt dit perceel niet verder toegelicht.
- 36 Wassenaar, GA, Oud archief Wassenaar, inv. nr. 348.
- 37 Toevallig zijn de gedeelten van de morgen van dit perceel steeds anders genoteerd: meetverslag 20½ m. 259 r.; legger 20½ m. 2 h. 59 r.; kohier 20 m. 5 h. 59 r. (1 morgen = 6 hond = 600 roede).
- 38 Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andraea, inv. nr. 10312 (kaart A 1734).
- 39 Van Leeuwen, *Handvesten*, 349. Van Amstel, 'De morgenboeken', 174.
- 40 Onder meer in 1601 en 1605; dingboek Leiden, archief hoogheemraadschap van Rijnland, inventaris Fockema Andraea, inv. nr. 521 respectievelijk rechtsdag 2 april 1601 (fol. 86^v) en 1 april 1605 (fol. 254). Zie ook noot 32.
- 41 J.A.M.Y. Bos-Rops, 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland, 1543-1579', *Holland* 29 (1997) 26-29 en zie het broncommentaar van Bos-Rops in deze bundel.
- 42 S.J. Fockema Andraea, 'Grondeigenaars en grondgebruikers in een hoekje van Holland', *Ceres en Clio, zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*. Agronomisch-historische bijdragen VI (Wageningen 1964) 55-78.
- 43 A.G. van der Steur, *Chaerte vande vrye heerlickheydt Warmond*t (Alphen aan den Rijn 1985). D. Parlevliet, *Historische atlas van Katwijk en Valkenburg 1825* (Katwijk 1990) en Idem, *Historische atlas van Katwijk en Valkenburg 1620* (Katwijk 1993). P.W.C. van Kessel, 'Boskoopse bazen, boeren en boomkwekers', *Ons Voorgeslacht* 48 (1993) 357-392.
- 44 E.F. van Dissel, 'Grond in eigendom en huur in de ambachten van Rijnland omstreeks 1545', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1896/1897* (1897) 152-154.
- 45 J.C. Ramaer, *De omvang van het Haarlemmermeer* (Amsterdam 1892).
- 46 Zie noot 28.
- 47 Zie A.G. van der Steur, *Chaerte vande vrye heerlickheydt Warmond*t (Alphen aan den Rijn 1985).
- 48 In het Oud archief van Rijnland worden uit 1588 twee 'morgenboeken' bewaard: één is een normaal katern, zoals de andere uittreksels, het ander is opgezet als een legger en bevat enkele eigendomsovergangen. Dirk van Egmond was zowel secretaris van Rijnland als van Zoeterwoude. Hij heeft bij andere ambachten gedemonstreerd hoe een legger moest aangelegd worden en was bovendien bij enkele processen betrokken waarbij grond in Zoeterwoude in het geding was. Mijns inziens behoort de 'legger' tot het archief van de gemeente Zoeterwoude, maar heeft Van Egmond het in het Gemeenlandshuis van Rijnland bewaard.
- 49 Voor de blokken van Reeuwijk zie W. van Tuyl, *Het ambacht Zwammerdam. Een bijdrage tot de geschiedenis van zijn vorming en zijn bestuur* (Hilversum 1998) 38.

- 50 Leiden, GA, Secretariearchief II, inv. nr. 5809, authentiek afschrift door Jan van Hout van 1592.
- 51 Zie noot 50.
- 52 Leiden, GA, Secretariearchief I, inv. nr. 1320.
- 53 Zoetermeer, GA, Oud archief Zoetermeer, inv. nr. 261.
- 54 Zie voor de blokken van Zwammerdam Van Tuyl, *Het ambacht*, 38.

BIJLAGEN

A Vindplaatsen leggers

Hieronder volgen leggers van ongebouwd land die zijn aangetroffen in de archieven van gemeenten gelegen in Rijnland. Bij nader onderzoek ter plaatse komen wellicht nog meerdere exemplaren aan het licht. Behalve leggers waarvan er maar enkele bewaard blijken te zijn, herbergen de ambachts- en dorpsarchieven allerlei kohieren die uit de leggers getrokken zijn. Daarvan wordt hier geen melding gemaakt.

Aarlanderveen	geen
Alphen	geen
Ter Aar	1724
Benthuizen	geen
Hazerswoude	geen (1740?)
Noord-Waddinxveen	1742
Oegstgeest	1543 - ± 1650; 1760 - ?
Oudshoorn	1634 - ± 1677; 1733 - ± 1741
Veur	1676
Voorschoten	vier leggers: 1602 - 1802
Warmond	1665, 1680 ⁴⁷
Wassenaar	1603-1634; 1634-1676
Zegwaard	??
Zoetermeer	1544; 1657-1706; 1780-1801
Zoeterwoude	geen (1588? te Leiden, archief van het hoogheemraadschap van Rijnland, OAR inv. nr. 8640) ⁴⁸
Zwammerdam	± 1720 / 1754 / 1780 - ± 1829 (drie delen, gemerkt A, B, en C)

B Vindplaatsen meetverslagen en uittreksels

In het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden zijn van onderstaande ambachten (en dorpen) meetverslagen en uittreksels aanwezig. De reeksen zijn niet compleet; de jaartallen geven het schrikkeljaar aan waarin voor het eerst en waarin voor het laatst een uittreksel is ingeleverd. De cursieve jaartallen geven aan dat het stuk een meetverslag is. Deze stukken maken deel uit van het Oud Archief van Rijnland. Zij horen niet thuis in de gemeentearchieven.

Aalsmeer	1543, 1550, 1580-1832
(Ter) Aar	1543, 1564-1836
Aarlanderveen	1540, 1564-1836
Alkemade	1544, 1565, 1568-1832
Alphen	1541, 1564-1824
Bennebroek	1544, 1600-1820
Benthorn	1664-1680
Benthuizen	1543, 1620-1832
Bloemendaal	1544, 1584-1824
Boekhorst	1688-1848
Boskoop	1543, 1564-1820
Burggravenveen	1543
Esselijkerwoude	1544, 1564-1836
Haarlem	1544
(parochie)	
Haarlemmerliede	1544, 1584-1828
Hazerswoude	1544, 1588-1840
Heemstede	1544, 1600-1824
Hillegom	1544, 1564-1820
Hoogmade	1543, 1704-1828
Katwijk	1544, 1568-1832
Koudekerk	1544, 1564-1852
Leiderdorp	1543, 1568-1840
Leimuider	1543, 1565-1808
Lisse	1544, 1564-1848
Middelburg	1544, 1596-1836
Nieuwerkerk	1544, 1605-1808
Noordwijk en	
Noordwijkerhout	1542, 1564-1840
Oegstgeest	1544, 1580-1824
Oudshoorn	1541, 1564-1828
Raasdorp	1544, 1550-1676
Randenburg	1543, 1596-1836
Reeuwijk	1544, 1596-1844 ⁴⁹
Reyerskoop	1544, 1596-1804
Rietwijk en	
Rietwijkeroord	1604-1820
Rijnsaterwoude	1543, 1580-1828
Rijnsburg	1543, 1580-1828
Sassenheim	1544, 1564-1848
Schoot	1543, 1564-1668
Schoten	1544, 1600-1824
Stompwijk	1542, 1564-1836
Valkenburg	1544, 1568-1832
Vennep	1544, 1564-1836
Veur	(1544), ⁵⁰ 1612-1844

Voorhout	1544, 1564-1836
Voorschoten	(1544), ³¹ 1612-1844
Vriesekoop	1544, 1564-1808
Vijfhuizen	1612-1824
Waddinxveen-Noord	1543, 1564-1832
Waddinxveen-Zuid	ca. 1650
Warmond	1544, 1564-1848
Wassenaar	1544, 1564-1848
Zegwaard	1543, 1564-1820
Zilk	(1543), ³² 1644-1840
Zoetermeer	(1544), ³³ 1568-1848
Zoeterwoude	1542, 1564-1844
Zuidwijk	1543, 1564-1836
(Boskoop)	
Zuidwijk	1544, 1564-1848
(Wassenaar)	
Zuidschalkwijk	1544(?), 1612-1824
Zwammerdam (zie de ingenomen Dam-of Binnenpolder) ⁵⁴	

Dijkplichtige ambachten

Hofambacht	1558, 1602-1828
Houtrijk + Polanen	1558, 1585, 1640-1688
Osdorp	1558, 1628
Sloten en Sloterdijk	1558, 1601, 1612, 1672
Spaarndam	1648-1824
Spaarnwoude	1558, 1600-1828

Ingenomen landen

Cattenbroek	1564, 1600-1848
Dam-of Binnenpolder	1608-1844
Den Engh	1600-1848
Rappijnen	1564, 1600-1848
Schagen	1600-1848
Waarder Oost	1608-1828
Waarder West	1604-1828
IJsselveld	1564, 1600-1848
Zuidzijdepolder en Weypoort	1580-1828

C Gedrukte bronnen, inventarissen en literatuur

Gedrukte bronnen en inventarissen

- Brussel-Eijlander, M. van en R.C. Hol, *Inventaris van de Oude Archieven van de gemeente Wassenaar* (1977).
- Fockema Andreae, S.J., *De oude archieven van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1255-1857* (z.p. (Leiden) 1933).
- Leeuwen, Simon van, *Handvesten en privilegiën van den lande van Rijnland met den gevolge van dien* (Leiden en Rotterdam 1667).
- Meilink, P.A. en H.J.Ph.G. Kaajan, *Inventaris van de archieven van de Staten van Holland vóór 1572* (Den Haag 1993).
- Amstel-Horák, M.H.V. van en R.W.G. Lombarts, *Regestenboek van het hoogheemraadschap van Rijnland. April 1253-oktober 1814* (Leiden 1992).

Literatuur

- Amstel-Horák, M.H.V. van, 'De morgenboeken van Rijnland. Drie eeuwen ongeregdheid', *Leids Jaarboekje* 77 (1985) 150-178.
- Amstel-Horák, M.H.V. van, 'De Rijnlandse morgenboeken, een unieke bron uit het pre-kadastrale tijdperk', *Holland* (1994) 87-111.
- Amstel-Horák, M.H.V. van, 'Nieuwbouw van twee sluizen in een benauwde tijd: Halfweg 1556-1558' in: Ludy Giebels ed., *Zeven eeuwen Rijnlandse uitwatering in Spaarndam en Halfweg: van beveiliging naar beheersing* (Leiden en Hilversum 1994) 47-74.
- Bos, N.J.P.M., en R.C.J. van Maanen, *Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden*. Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis 10 (Zutphen 1993).
- Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum 1993).
- Bos-Rops, J.A.M.Y., 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland, 1543-1579', *Holland* (1997) 18-36.
- Dam, Petra J.E.M. van, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530* (Hilversum 1998).
- Dissel, E.F. van, 'Grond in eigendom en huur in de ambachten van Rijnland omstreeks 1545', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1896/1897* (1897) 152-154.
- Fockema Andreae, S.J., *Hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857* (Leiden 1934, herdruk Alphen aan den Rijn 1982).
- Fockema Andreae, S.J., 'De Rijnlanden', *Leids Jaarboekje* 48 (1956) 45-56.
- Fockema Andreae, S.J., 'Grondeigenaars en grondgebruikers in een hoekje van Holland', *Ceres en Clio, zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*. Agronomisch-historische bijdragen VI (Wageningen 1964) 55-78.

- Giebels, Ludy, 'Het waarborgfonds van het hoogheemraadschap van Rijnland', *Holland* (1989) 160-180.
- Kessel, P.W.C. van, 'Boskoopse bazen, boeren en boomkwekers', *Ons Voorgeslacht* 48 (1993) 357-392.
- Linden, H. van der, 'Een nieuwe overheidsinstelling: het waterschap circa 1000-1400' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden III* (Bussum 1982) 60-76.
- Linden, H. van der, 'Een nieuw publiekrechtelijk fenomeen in de veertiende eeuw: de Rijnlandse polder' in: H. van den Brink ed., *Samenwinninge. Tien opstellen over rechtsgeschiedenis geschreven ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Interuniversitair Instituut Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie* (1977) 133-162.
- Parlevliet, D., *Historische atlas van Katwijk en Valkenburg 1825* (Katwijk 1990).
- Parlevliet, D., *Historische atlas van Katwijk en Valkenburg 1620* (Katwijk 1993).
- Ramaer, J.C., *De omvang van het Haarlemmermeer* (Amsterdam 1892).
- Steur, A.G. van der, *Chaerte vande vrye heerlickheydt Warmondts* (Alphen aan den Rijn 1985).
- Tuyl, W. van, *Het ambacht Zwanmerdam. Een bijdrage tot de geschiedenis van zijn vorming en zijn bestuur* (Hilversum 1998).

D Begrippenlijst

- ambacht
dorpsgemeenschap; (laag) waterschap.
- ambachtsbewaarder
dagelijks bestuurder van een ambacht.
- blok of bon
gedeelte van een ambacht dat door landschapselementen wordt begrensd.
- delineatie
afbakening van een grondgebied (door officiële personen door middel van bescheiden).
- dijkgraaf
(van een hoogheemraadschap) door de landsheer/Staten aangestelde rechtsvorderaar in waterstaatszaken; heeft samen met de hoogheemraden de bevoegdheid tot het uitvaardigen van keuren.
- dijkplichtig
verplicht tot het onderhoud van een dijk(vak).
- gaarder
(door een ambachtsbestuur) aangestelde ontvanger van de verponding.

- gaarboek
kohier waarin de door de belastingplichtige in het betreffende jaar verschuldigde verponding wordt geregistreerd.
- hoefslag
te onderhouden gedeelte van dijk, kade of weg.
- hoefslagboek
register van de hoefslagen met de onderhoudsplichtigen.
- hoogheemraad
door de stadhouder uit een voordracht benoemd lid van het bestuurlijk college van een hoogheemraadschap, in Rijnland bestaande uit zeven leden. Het college heeft tevens wetgevende en rechtsprekende bevoegdheid in waterstaatszaken en houdt toezicht op de waterstaats-financiën van het ambacht.
- hoogheemraadschap
overkoepelend waterschap.
- ingeland
eigenaar van land in een waterschap.
- morgental
aantal morgens; quote waarmee een ambacht c.q. perceel bijdraagt in de kosten van het hoogheemraadschap c.q. ambacht.
- polder
1 gebied waarin de waterstand kunstmatig kan worden beheerst, onafhankelijk van zijn omgeving;
2 plaatselijk waterschap.
- redres
herziening van de quoten van de verponding.
- schildtal
oude quote van grondbelasting gebaseerd op de waarde van het perceel, uitgedrukt in schilden; een schild is een oude gouden munt.
- verhoefslaging
verdeling in hoefslagen.